

Стоян Радев /София/

БОТЕВ И УНГАРИЯ

/110 години от Априлското въстание и подвига на Ботев и неговата чета/

Романтично-красив, но дълбоко трагичен е заключителният акорд на Априлското въстание от 1876 г. – самопожертвувателният подвиг на легендарния Христо Ботев и неговата чета. Този заключителен акорд означава и начало на един процес с голямо значение: тогава за пръв път се среща унгарското обществено мнение с името на Ботев.

Христо Ботев и неговите другари не случайно набелязват австро-унгарския параход "Радецки", с помощта на който да стъпят на българската историческа сцена. Опитен революционер и блестящ публицист Ботев отлично разбира, че ако една такава акция се извърши на "Радецки", който е собственост на крайдунавската монархия, това ще привлече вниманието на унгарското и на европейското обществено мнение, ще предизвика сериозна реакция на целия печат.

И действително: неочакваната акция въздейства като бомба, седмици наред за нея пишат както столичните, така и провинциалните вестници. Изданията проследяват пътя на четата на Ботев, описват сраженията и нейния разгром, а също и онази съдебна комедия, която османските власти разиграват в Русе с падналите в ръцете им живи четници.

Нещо повече – унгарският печат публикува и свързаните с името на Ботев две революционни възвания, които излизат още и в редица руски, сръбски, австрийски и други вестници. Те, както и различните информации и статии, отнасящи се до Ботев и България, дават възможност на унгарското и на европейското обществено мнение по-отблизо да се запознае с теж-

кото положение на българския народ, с целите на Априлското въстание от 1876., както и с тъй наречения български въпрос. Прогресивната унгарска общественост не само съчувствува на българския народ и на неговата борба за свобода, но открито изразява своята морална подкрепа и помощ.

За да можем правилно да оценим отзвука в унгарския печат на събитията в България, трябва да имаме предвид отношението на хабсбургската монархия към балканските освободителни движения. И преди всичко това, че официалната политика на монархията не симпатизира на южнославянските борби срещу османските поробители. Това се определя от нейните имперски интереси. В своите книги "Австро-Унгария и Балканският въпрос от края на XIX век" /Будапеща 1967 г./ и "Балканският въпрос от края на XIX в. в австро-унгарската и руската дипломация" /Будапеща 1972 г./ унгарският учен Емил Палоташ посочва: "Балканската политика на Австро-Унгария от 1870 г. преследва две цели: от една страна, тя продължава борбата срещу царска Русия за хегемония на Балканите. Изключително важна задача на австрийската дипломация е отслабването на връзките между Русия и балканските народи. В същото време и в много случаи паралелно с това чувствителното укрепване на самосъзнанието и националните аспирации на балканските страни й създават немалко главоболия. Възпирането на тези национални стремежи и тяхното ограничаване в приемливи за интересите на Австро-Унгария рамки представляват за нейната дипломация особено важна задача".

Всичко това твърде ясно обяснява многото писма и телеграми, които си разменят разните министри и държавни секретари по повод случая "Радецки". Не остава настрана и министър-председателят Калман Тиса, който през това време /20.X.1875 г. до 26.II.1877 г./ е и министър на вътрешните работи. На 10 юни 1876 г. първото писмо фон Хофман изпраща на Калман Тиса. В него той подчертава, че на 29 май параходът "Радецки" е нападнат с невероятна дързост и моли за по-скорошни указания.

Два дни по-късно, на 12 юни, в секретна телеграма гене-

ралният консул на австро-унгарската монархия в Букурещ съобщава: "Румънските власти строго наблюдават българските банди". И по-нататък: "Продължават арестите в столицата и провинцията, само днес /12 юни/ са задържани 30 униформени въоръжени души. /Това са българи, които са отивали на помощ на борбите на сръбския народ/. Обаче княз Карол е изразил съжаление, тъй като по този повод се засилва пропагандата, че Румъния играе ролята на жандарм. На 15 юни премиер-министърът изпраща полученото на 10. същия месец писмо до министерството на вътрешните работи: "Общият министър на външните работи /по това време е граф Андраши/ ни съобщава изложението на Дунавското параходно дружество по повод извършеното от въстаници нападение на парахода "Радецки":

"До господин министъра на вътрешните работи.

Имам честта да ви изпратя препис от документа на общия министър на външните работи № 1248 от 10 т.м., в който се съобщава изложението на Дунавското параходно дружество по повод нападението над собствения на дружеството параход "Радецки" от страна на български въстаници за сведение и ползване. След използването му документът да ми бъде върнат. Приложението заедно с взетите мерки върнете обратно непосредствено на господин министъра на външните работи".

Министерството на вътрешните работи реагира веднага много енергично, което се вижда от следната секретна телеграма:

"Многоуважаеми господин министър-председател!

Имам честта да изпратя на ваше превзходителство въпросния препис под № 976.М.Е. от 16 юни т.г. Приложението заедно с изложението по повод случая с нападението извършено от български въстаници над парахода "Радецки" изпращам непосредствено на общия кралски министър на външните работи.

Приемете Ваше превзходителство отличните ми почитания.
Будапеща, 18.УІ.1876 г."

Това е официалното отношение. Някъде българските борци са наречени "бандити", но другаде и на много места дори императорските министри ги определят като въстаници.

Отношението на тогавашния унгарски печат към ръководете-

ната от един дързък и въодушевен войвода Христо Ботев чета се определя от идейно-политическата линия на отделните вестници. Но това, че една малка група български борци се изправя срещу вековната Османска империя, подхранва въображението на журналистите. Първи публикува кратка информация вестникът на Мор Йокай "Хон" /"Родина"/. На 1 юни 1876 г. той пише: "Около 300 българи и сърби, които в Гюргево и някои други по-малки влашки пристанища се качват като пътници на пътническия кораб "Радечки" съвсем обикновено и скромно, овладяват парахода и го принуждават да акостира на турския бряг някъде към Лом Паланка. Пътуващите като обикновени пътници изваждат от своя багаж униформи и оръжие, строяват се като български бунтовници и арестуват капитана и личния състав на кораба. В бързината си бунтовниците изоставили на парахода оръжие и част от багажа си, с който той достига до Оряхово. Във връзка със случая румънското правителство удвоило бдителността на властите си, по дипломатически път изразило съжаление за случилото се и категорично обещало да спазва строг неутралитет. На местопроизшествието от Видин бързо пристигнали военни части".

Тази информация, в която по разбираеми причини се съобщава за "около 300 българи и сърби," издава обаче твърде точно дипломатическите усложнения, предизвикани от акцията на Ботевата чета.

На 1 юни 1876 г. и един друг будапещенски вестник информира за случая. Същия ден, в брой 126 в. "Пещи Наplo" /"Пещенски вестник"/ на първа страница пише: "31 май, Будапеща. За един атентат, който въстаници са извършили срещу австро-унгарски параход, днес сутринта в Будапеща пристигна телеграфическо съобщение..." По-нататък вестникът твърде обективно и вярно описва събитията, но погрешно твърди, че въстаниците са се качили на кораба не в Гюргево, а в Русе.

На 2 юни споменатата статия на "Хон" и "Пещи Наplo" се препечатва още от няколко вестника - "Еленбор" /"Контрольор"/, "Немзети Хирлап" /"Национален вестник"/, "Келет Нейпе" /"Народът на Истока"/ и "Едетертейш" /"Съгласие"/. В информацията на "Келет Нейпе" се съдържат и някои нови елементи: "Спо-

ред единодушното мнение на пристигащите от Изток телеграми 300 български и сръбски въстаници са извършили атентат срещу собствения на Дунавското параходно дружество параход "Радецки". На парахода те се качили в Русе като найобикновени невъоръжени пътници. Но на борда изведнаж изваждат скритите си оръжия, обграждат капитана и го заставили да ги сваля на брега на определено от тях място. Така и става. На брега пристигналите от Влашко въстаници разстрелват малобройните турски часови. Капитанът на кораба, без да чака по-нататъшното развитие на събитията, продължил заедно с изоставения на борда багаж на въстаниците и от първото пристанище изпратил телеграфно донесение на общото правителство".

На 3 юни в. "Келет" /"Изток"/ помества информация за събитията под заглавие: "Пристигна телеграфно съобщение в Будапеща за един атентат извършен от въстаници срещу австро-унгарския параход "Радецки"... Кореспонденцията завършва с въпроса: "Любопитни сме да видим общото правителство как ще оцени и какво ще предприеме срещу това накръняване на честта на пътуващия под австро-унгарско знаме кораб?" Подобна информация същия ден публикува и в. "Пещи Напло". От своя страна опозиционният "Немзети Хирлап" превежда и помества статията на в. "Нойе Цайтунг" от 3 юни, която е твърде подробна и съвпада с доклада на капитана на кораба Енглендер. Статията издава топли чувства към българските въстаници.

Подробна и обективна статия за събитията публикува и органът на умерената опозиция, консервативният "Келет Нейпе". Той се позовава на пристигналите телеграми, на статията на в. "Мадяр Хирлап", а също и на други източници. И на 4 юни 1876 г. на видно място "Келет Нейпе" пише следното: "Действително истински роман е случаят с качилите се на парахода "Радецки" в Гюргево и станциите под Оршова 200-240 българи с ръчен багаж и спешно таксувани сандъци. Те пътували с първо-, второ- и третокласни билети за Турно Северин, Радуетац и други пристанища. В понеделник сутринта докладвали на капитана на парахода г-н Енглендер, че българите, настанили се във втора класа носят оръжие. Капитанът ги предупредил оръжието да бъде

предадено на контролъора. Отначало му отговорили уклончиво, но после съвсем решително: заповедта, че на парахода е забранено да се носи оръжие, им била известна, но сега, ако е необходимо, те ще ѝ се противопоставят със сила. След това няколко по-видни българи поискали от втория капитан да ги свалят на брега не в Оршова, а преди това. Той отказал, като ги пратил при първия капитан. Тогава един от българите връчил на капитана официален документ от името на Букурещкия въстанически комитет, в който той се умолява "в името на страдащото източно християнство" да изпълни желанието на борците за свобода, в противен случай насилието ще бъде неизбежно. В това време прозвучали три остри изсвирвания, по който сигнал всички българи излезли на палубата, веднага отворили таксуваните сандъци, извадили оръжия и мундири и много бързо се строили в бойни униформи и въоръжени. След това заели машинното отделение, поставили под постоянно наблюдение кормчията и накарали капитана да ги свалят на определеното от тях място. За да не носи капитанът отговорност, те му оставили една декларация написана на френски и на немски език, в която се казвало, че "той е принуден със сила да извърши стоварването на брега". В документа имало и възторжени приветствия до негово величество императора Франц Йосиф и християнството".

След като "Радецки", изпълнявайки желанието на въстаниците, хвърлил котва, българите, преди да слязат на брега, завели капитана до касата на парахода, за да се увери, че парите в нея стоят непокътнати, така че да не се говори после, че бунтовниците са разбойници. Те съобщили на капитана, че през цялото време четирима души незабелязано са охранявали касата. След това, като оставили цивилните си дрехи, някои документи и няколко сандъка с провизии, българите учтиво се сбогували с всички пътници и слезли на брега. Те прогонили турския пост, тръгнали по-нататък, заявявайки, че още същата вечер в техни ръце ще бъде село Зибра паланка, където ги чакали техните "братя".

На парахода се намирали един турски майор с няколко туркини. Щом видели българите да се въоръжават, те паднали на

колене и започнали да се молят. Но въстаниците не ги докоснали. Нещо повече, те се ръкували с майора и го уверили, че докато е на кораба, нищо лошо няма да му се случи.

Когато и последният българин слязъл на брега, параходът продължил пътя си за Видин. Тук обаче турският майор веднага докладвал на пашата за случилото се, който наредил да задържат кораба. Капитанът се противопоставил на това енергично, в резултат на което все пак разрешили да отплува, но при условие, че няма да спира на турски пристанища. Във връзка с всичко това директорът на параходното дружество Кассиян пристигнал от Виена в Будапеща. От своя страна граф Андраши е изпратил необходимите указания на константинополския посланик на Австро-Унгария".

В тази информация, която не може да се чете спокойно, е нарисован с ярки краски неподправеният портрет на Ботев и българските борци за свобода. И наистина, "за да не носи капитанът отговорност, те /Ботевите въстаници, б.м./ му оставили една декларация, написана на френски и на немски език, в която се казвало, че "той е принуден със сила да извърши стоварването на брега" на определено от въстаниците място. За да не се говори, че "бунтовниците са разбойници", четирима души тайно наблюдават касата и "завели капитана до касата на парахода, за да се увери, че парите в нея стоят непокътнати".

Великият Ботев се отнася великодушно и спрямо представителя на своя най-зъл враг османската власт на кораба – турски майор с няколко туркини. Той се ръкува с майора и го уверява, че "докато е на кораба, нищо лошо няма да му се случи" /вместо да го подбере пред себе си, като заложник/. На великодушното жалкото, но жесток чиновник отговаря с предателство – още при първа възможност, във Видин, той бегом напуска кораба и "веднага докладва на пашата за случилото се". Пашата, както това е известно от историческите документи, наредил за местопроизшествието да заминат наказателни части. Дори поискал от капитана на "Радечки" Енглендер да ги закара със същия кораб, с който превозил и въстаниците. На това капитанът, който се възхищавал от Ботевите въстаници, категорично се

противопоставил.

По всяка вероятност тази изпълнена със симпатия към българите статия е написана по внушение на главния редактор – известния журналист, дипломат и общественик Бениамин Каллай.

Унгарските вестници продължават да се занимават и с понататъшната съдба на смелите въстаници. Добре осведоменият "Ноје Темешварер Цайтунг" още в броя си от 4 юни в раздела "Новини в няколко реда" първи съобщава за трагичната гибел на бунтовниците. Вестникът пише, че в непрекъснати кървави битки турските наказателни части са избили по-голяма част от въстаниците и главите на 120 бунтовници са изпратили на видинския паша.

Използвайки различни източници, в. "Темеш Лапок", който на 2 юни подробно информира за завземането на парахода "Радецки", на 4 юни отделя място за нова статия. Като се позовава на един от пътниците на парахода, вестникът съобщава, че 200 български въстаници, които заставили капитана на "Радецки" да ги свали на определено от тях място на брега, били разбити в жестоки сражения от многобройните османски пълчища, които им отрязали главите и ги разнасяли из страната, за да плашат населението.

При тогавашната съобщителна мрежа напълно оправдано е новините за гибелта на четниците отначало да не отговарят изцяло на истината. Все пак в "Политикай Уйдоншагк" /"Политически новости"/ в броя си от 7 юни подробно се занимава със сраженията на четниците. От своя страна в, "Мадяр Полгар" /"Унгарски гражданин"/ на 1 юни на първа страница неочаквано изтъква: "Българското въстание взема все по-големи размери. В западните части на Балкана, както и по протежение на сръбската граница избухна революция. По направление от Ниш към Видин бунтовническите чети са успели да се придвижат напред до Белоградчик. Според славянски източници османците се противопоставят без успех. Четата на Кристе Ботофф /!/, която има 4000 души е пленила 350 османски войници".

Към случая многократно се връща и в. "Келет Нейпе". На 6 юни въз основа на английски източници той пише: "Що се от-

нася до известното овладяване на парахода "Радецки", на английския "Дейли Нюз" са съобщили от Гюргево, че след като австро-унгарският кораб е прехвърлил на българския бряг 300 въоръжени въстаници, османското правителство е приело специални мерки. С изключение на пощенските кораби, на всички останали австрийски и унгарски плавателни съдове е било забранено да спират в пристанищата по Дунав на османската империя".

Точно след един месец, на 7 юли, на първа страница в "Пещи Напло" отново съобщава, че "въстаническият водач Ботофф е бил разбит от османските редовни части при Веселица /Долна Веселица/. Другите български въстанически ръководители са получили заповед да се съединят със спадналата наполовина чета на Ботофф и се предвижат по направление на Овча могила /Остра могила/".

Извънредно голямо влияние оказват върху унгарското обществено мнение двете възвания, свързани с името Ботев. Първото - под заглавие "На бой" най-напред е поместено в редактирания от самия Ботев в. "Нова България", бр. I от 5 май 1876 г. Унгарският вестник "Едетертейш" в бр. 148 от 29 юни 1876 г. помества пълния текст на прокламацията. Вестниците "Политикай Уйдоншагок" от 5 юли, 27 бр, както и "Пещи Напло", бр. 147 от 28 юни, отпечатват подробни откъси. В "Едетертейш" възванието е поместено на втора страница при следната забележка: "И в България в огромни мащаби се раздухват бунтовете. Българският революционен комитет е излязъл с боен манифест до българския народ, който започва така: "Братя българи! На бой срещу вероломните врагове на религията ни. Нека всички народи да чуят, че ние с помощта на бога и със сабя в ръка решихме да изхвърлим безчестната азиатска раса. Никой не се смили над нас, никой не ни помогна в мъченията и страданията, на които ни подложи азиатският грабител..." По-нататък следва целият текст. На края, в дословен превод от унгарски на български, възванието завършва: "...На оръжие, братя българи!... Ако богатите не помагат, затрийте ги като непотребни вещи! На бой, български народе! Който се кани да помага, когато борбата вече е свършила, той е предател, той ще бъде осъден от

всички, ще бъде погълнат от земята. На бой!"

Второто възвание "Прокламация на българския народ" е публикувано в столичните вестници "Хон" /159 брой от 12 юли 1876/, "Пещи Наplo" /бр. 159 от 12 юли, вечерно издание/, "Еленьор" /бр. 191 от 13 юли/, "Игазмондо" /"Говорител на истината"/, /бр.29 от 16 юли 1876 г/. Безспорно най-добре е направен преводът на унгарски език във в. "Хон", което вероятно се дължи на главния редактор, известния писател Мор Йокай. Възванието е публикувано изцяло в споменатите авторитетни вестници, като завършва със страстно обръщение:

"Християни от Балканския полуостров! Нека и ние да оставим спомен от битките на кръста с полумесеца! Нека и ние да оставим кървав знак за поетите от бъдещите поколения, творците на народни песни! Нека и ние да запишем песните, които ще съпровождат геройските ни подвизи в битките за свобода, за дом, за бащино огнище, за Отечеството!

На борба, братя, за православния кръст, за златната свобода!

Балкана, юни 13"

Публикуването от всички големи будапещенски и някои провинциални унгарски вестници на двете възвания изиграва голяма роля за запознаването на унгарското обществено мнение с тежката участ и проблемите на българския народ. Те изиграват важна роля и за популяризирането на Априлското въстание и възжеланията на народа ни, за запознаването на Европа с героичния подвиг на водача на българската национална революция Хр. Ботев и неговите четници.

През това време в Европа стават важни политически събития. Но независимо от това вестниците отделят място и по-нататък за информации, отнасящи се до Ботевите въстаници. От вниманието на печата не избягва и организираният от османските власти в Русчук /Русе/ съдебен фарс срещу Ботевите четници. Процесът против заловените живи въстаници започва на 17 юли. Всичко е пълна формалност, но под натиска на прогресивните сили на Европа властите за пръв път въвеждат в съдопроизводството защитническата и обвинителната институция.

Във вече създалата се международна атмосфера срещу невероятните жестокости при разгрома на Априлското въстание Ботевите четници не биват избесени веднага, а ги осъждат на различни срокове строг тъмничен затвор.

Унгарският печат проследява с голямо внимание дейността на извънредните османски съдилища. Тази институция е била толкова необичайно и ново явление в Османската империя, че туркофилите са виждали в нея едва ли не лек за "болния човек". В броя си от 24 юли 1876 г. в. "Пеши Наplo" под заглавие "Българските въстаници пред извънредния съд" помества обширен материал. В. "Хон" също отделя почти цяла страница за своя материал - "Съдебен процес срещу българските въстаници". Същия ден, т.е. 4 август, подробно осветлява процеса и друг будапещенски вестник - "Еленъор". И двата вестника съобщават, че защитата е поверена на българина Илия ефенди.

Подробно информира за русчукския процес срещу Ботевите четници и в. "Едетертейш" в бр. 182 от 4 август 1876 г. Процесът намира широк отзвук и затова, защото излизания в Русчук /Русе/ официален вестник на турски и на български "Туна-Дунав" съобщава както датата на отпочването, така и това, че съдът ще заседава открито. Председател на съда е бил Хаки паша, като отдясно от него, на отделна маса, заели своите места съдебният следовател и държавният прокурор, а отляво - защитата. Както съобщават вестниците, при откриването на процеса залата е била препълнена от мохамедани, българи и чужденци, имало е и дипломати. В. "Едетертейш" в броя си от 4 август представя и обвиняемите: "според социалния си състав обвиняемите са един селски първенец, трима търговци, а останалите са занаятчии и земеделски работници. Измежду тях девет са между 18 и 21-годишни, а трима - на 22 години". "Едетертейш" съобщава и това, че обвинителят е Кхалил ефенди, а защитникът Елия ефенди - известният Илия Цанков.

След откриването на процеса най-напред прочитат протокола на следствието. След това думата взема държавният прокурор, който между другото обвинява българските революционери: "По-голяма част от тях вземат участие в българската експеди-

ция при завземането на австро-унгарския кораб "Радецки", стоят начело на различни банди, членове са на различни революционни комитети. Те нахлуват в турски села, избиват населението. И всички без изключение, като въстанически ръководители, воюват срещу установения ред, арестувани са с оръжие в ръка и като така съгласно 55 параграф от наказателния закон подлежат на осъждане на смърт чрез обесване". Ето значи какво било. Разбира се, това, "нахлуват в турски села, избиват населението", са чисти измислици. Ботевите четници не са убили нито един мирен гражданин и дори се държат кавалерски с турския майор на борда на "Радецки". Те не минават през нито едно турско село. Но, това, че тези момчета на възраст между 18 и 22 години се борят срещу "установения господстващ ред", е вече достатъчно, за да им се поиска смъртна присъда чрез обесване.

Унгарските вестници публикуват и речта на защитника Елия ефенди /Илия Цанков/. Вестникът на Мор Йокай "Хон" публикува речта на 3 август 1876 г., а "Пещи Наplo" - още на 24 юли. Начинът, по който се отразява процесът, показва, че вестниците са доста добре информирани. Те дори обясняват и прийоми на "Елия ефенди". "Пещи Наplo" например пише: "В своята дълга реч Елия ефенди изцяло отхвърли обвинението на прокурора, като изтъкна, че истинският организатор и подстрекател на въстанието е Русия, тъй като въстаниците са получили и обещание за помощ от нея. От друга страна, той обвини и бившите /турски/ правителства, които непрекъснато са нарушавали собствените си решения и със своя постоянен натиск от всякакъв характер над народа, са тласкали българите в обятията на въстанието".

Унгарският печат посочва, непривикналата към каквито и да е обяснения и оправдания в полза на раята османска публика често прекъсва речта на "Елия ефенди" с викове и крясъци. Имало и такива, които настоявали да се обеси и самия Елия ефенди.

В заключение на съдебната комедия съдът обявява и присъдите: петима от въстаниците са осъдени на доживотно зато-

чение, двама - на 15 и петима на 5 години строг тъмничен затвор. Измежду останалите пет подсъдими един е заточен без всякакво обяснение, а четирима са освободени, но под постоянен строг полицейски надзор. С това османската власт смята, че е успокоила разбунената съвест на Европа. В заключение на своята кореспонденция "Хон" пише: "Ассим паша е решително против публичните съдилища, но точно обратно е мнението на християнското население". Впоследствие всички осъдени в изпълнение на Санстефанския мирен договор са освободени.

Унгарските вестници оказват голяма услуга на българското националноосвободително движение, като публикуват толкова материали, свързани с името на Христо Ботев и подвига на неговата чета. Но независимо от горещата симпатия не може да не се забележи, че те са твърде въздържани, когато става дума за революционните цели и революционната идеология на великия Ботев.

В рамките на хабсбургската монархия Унгария, след споразумението от 1867 г. с Австрия и образуването на Австро-Унгария, също се превръща в многонационална държава, в пределите на която живее значителен брой славянско население. А коя многонационална империя може да търпи в непосредствено съседство силна просперираща държава с население сродно на онова, което ѝ е подвластно и над което тя господства!? Именно поради такива причини и унгарските властващи кръгове се боят от образуването на една голяма славянска държава на Балканите, която лесно може да стане база за разгарящите се в Австро-Унгария славянски националноосвободителни движения.

Сложната и хитроумна политика на официална Австро-Унгария е предмет на нападки и по повод на Априлското въстание от 1876 г. Само два дена след гибелта на войводата Христо Ботев, на 4 юни същата година, вестник "Мункаш-Хети Кроника" /"Работническа седмична хроника"/, който тогава фактически се ръководи от известния работнически деятел и бивш министър на труда в Парижката комуна Лео Франкел, личен приятел на К.Маркс, излиза със страстна декларация в защита на българския народ, озаглавена "Европейска 'цивилизация' ". В нея

между другото се казва:

"В Европа през последния век злосторничествата на суровата необузdana сила, кръвожадната диващина и безчовечната жестокост никога не са избухвали толкова често и не са взимали такива страхотни мащаби, както сега, когато навсякъде се говори за хуманизъм и за идеите на прогреса. Османските войници не признават нито закон, нито висшестояща власт. Делата им носят печата на диващината, безсърдечността и кръвожадната злоба. Лицата им, изкривени от дива озлобеност, са изпръскани от кръвта, избликваща високо под смъртоносния удар на ятагана. Така те нахълтват от село в село, за да задоволяват отвратителните си животински инстинкти и неутолимата си жажда за кръв.

Граф Андраши наистина сложи пръст в раната, като обеща, че чрез основни реформи ще сложи край на това отвратително положение. Но кога ще видим тези прословути реформи в изпълнение, кога най-после ще видим на дело хуманизма на Великите сили?!"

Унгарските печат и особено прогресивните вестници по своему не признават, че българският народ е победен с разгром на Априлското въстание и гибелта на идеолога на българската национална революция Христо Ботев. Но неговото име, гениалното му революционно дело и творчество, което страстно зове към национална и такава социална революция, която ще доведе до ... "събуждането на народите и бъдащия комунистически строй на целия свят", печатните официози избягват да споменават и след освобождението на България. Дори големите литературни историци Антал Серб и Михай Бабич отбелязват името на най-големия българин само с по няколко реда.

Пръв прави опит за едно по-пълно представяне на Ботев в Унгария постоянно живеещият в унгарската столица българин Димо Буюклиев. През 1938 г. той подготвя и издава "Антология на българските поети", което е първото по рода си българско издание в Унгария. В нея е застъпено творчеството на 57 български поети – от Христо Ботев до Атанас Душков. От Ботев са поместени шест стихотворения: "Хаджи Димитър", "На прощаване";

"До моето първо либе", "Елегия", "Патриот" и "В механата".

Интересно е да се отбележи, че в годините на хортиската диктатура прогресивните дейци използват поезията на Ботев за вдъхновение и разгръщане на съпротивата. Първият преводач на избраните съчинения на поета в Унгария и един от най-добрите преводачи на неговото творчество Гейза Кейпеш пише за стихотворението "Моята молитва": "Не зная по-хубаво, по-силно, по-изразително стихотворение, написано на тази тема. През 1941 г. аз преведох това стихотворение и го дадох на писателя Жигмонд Мориц за "Келет Нейпе". Мориц и останалите редактори го приеха с възторг. И наистина от него по-революционна поетическа изява на тази тема не можем да намерим дори и у французите. Жигмонд Мориц веднага напечата "Моята молитва", която бе посрещната и приета като едно прекрасно и актуално стихотворение. И оттогава поезията на Ботев продължава да присъствува в литературното ни съзнание".

През 1950 г., пет години след освобождението на Унгария немскофашистка окупация и буржоазно-помешчическо господство, Ботевите творби излизат в отделен том "Избрани съчинения". Те са преведени на унгарски език от Гейза Кейпеш, който е автор и на обширен предговор. В литературния живот на братска Унгария този том на Христо Ботев е истинско събитие. И действително за кратко време са отпечатани повече от 30 статии и рецензии.

През 1977 г. по инициатива на Българския културен център унгарските издателства "Еуропа" и "Корвина" съвместно с издателството на НС на ОФ – София, подготвиха общ том от избрани произведения на Христо Ботев и Шандор Петьофи, издадени едновременно на унгарски и български език в Будапеща и София. За пръв път двамата духовни събрата, духовни колоси на българския и на унгарския народ, и на Европа, "заедно отидоха при своите безбройни читатели и поклонници в България и Унгария. Разбира се, това не са единствените издания на Ботев и Петьофи.

По повод съвместната българо-унгарска културна инициатива споменатият Гейза Кейпеш подчертава: "През първите десе-

тилетия на XIX век Байрон бе този, който като поет на свободата проповядваше в поезията си необходимостта поетът с героизъм да отстоява идеите си... В освободителната борба на гърците подвигът и творчеството на Байрон са дали немалка сила на гръцкия народ, борещ се срещу османския исполин. Геройската смърт на Петьофи и Ботев е продължение на това Байроново поведение... Ботев е бил истински поет съгласно представите и изискванията на Петьофи, тъй като никога не е давал израз на лични желания, никога не е писал стихотворения, в които да величае сам себе си, винаги с цялото си сърце говори от името на народа. Той сякаш пише стиховете си само за да осъществи колкото се може по-действено своята политическа мисия".

Първото пълно издание на произведенията на Христо Ботев на унгарски език от 1950 г. дава повод на известния литературовед Ласло Бока още тогава да пише в своите изследвания: "Мястото на Христо Ботев е в редицата на великаните от рода на Шандор Петьофи, Ендре Ади, Атила Йожеф. Музата на поезията на Ботев е политическият заряд, а самата му поезия е партийна и целенасочена поезия. Тя, тази дълбоко нравствена поезия е в пълен унисон с живота на Ботев – той загива в името на онези идеи, които възпява в творчеството си. Поезията му отразява пълното вътрешно единство на съдържание и форма: той описва народа и пише за народа, т.е. тази поезия звучи на народен език с цялото богатство и колорит, с красотата и широкия размах на простота на народните изразни средства. Както Петьофи със затаен дъх е четял страниците на историята на Великата френска революция, за да направи необходимите изводи и за своето отечество, както Ади внимателно се е заслушвал в тъмнежа на руската революция от 1905 г., както Атила Йожеф се различава от поетите, негови съвременници, именно по това, че пише стихотворенията си, обърнат с лице към Съветския съюз, така и Ботев е вървял по стъпките на революционерите от авангарда на неговата епоха. Той е наблюдавал Парижката комуна и нейния пример с очите на Маркс и Енгелс и е разбрал, че революциите и борбите за национално освобождение и независимост ще имат истински успех само тогава, ако и когато са съпътст-

увани и от победата на класовата борба".

По случай стогодишнината от геройската смърт на Христо Ботев Гейза Кейпеш на 29 май 1976 г. писа в авторитетния седмичник "Ейлет ейш Иродалом" /"Живот и литература"/: "За Източна Европа Христо Ботев е поне такъв феномен, какъвто е Бодлер за Западна Европа, а може би и по-голям; за френския поет бе достатъчно да издаде една стихосбирка, за да стане родоначалник и всепризнат майстор на модерната поезия, а българският поет само с двадесет и две стихотворения се превърна в най-голям поет на своята нация, с когото тя навлезе в световната литература. Тонът, стихосложението - и най-вече страстната пламеност - на Ботев са толкова индивидуално специфични, че и днес трябва да се говори за ботевски тон, за ботевско стихосложение".

Безспорно за неотразимия блясък на Ботевата поезия на унгарски език допринесе и Ласло Наги, един от най-големите съвременни унгарски поети, един от първите носители на Международната Ботевска награда, на когото българският народ е съградил музей в Смолян. Заедно с българските народни песни Ласло Наги направи и великолепни преводи на стихотворенията на Ботев, които са включени в редица сборници и издания. През 1966 г. в "Антология на българските поети" Ласло Наги писа за българския Петьофи: "В лицето на Ботев съдбата възпламени гениален поет. Неговото име стои наред с имената на Петьофи, Пушкин, Байрон, Хайне, сред неугасващите звезди на борците за свобода. Високо и волно кръжи неговата песен, като черен орел в небето".

Видни представители на унгарската ботевистика не един път са изтъквали, че "след Ботев е трудно да бъдеш поет и политик!". Той е критерият, неговият пример и днес не е засенчен от времето и събитията, той е мярката за гражданско поведение, за общонационален и общочовешки български подвиг.